

**การบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์
เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจฐานราก ยุคไวรัส COVID - 19 จังหวัดนครศรีธรรมราช**
**The Achievement-Oriented Integration Project to Solve Grassroot Economic Problems
during COVID – 19 Pandemic in Nakhon Si Thammarat Province**

นพรัตน์ ชัยเรือง¹, นิตยารัตน์ คงนาลึก², อรดา โอภาสรัตนกร³
Nopparat Chairueang¹, Nittayarat Khongnaluk², Orada Opasrattanakorn³

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนวทางการขับเคลื่อนโครงการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจฐานรากในช่วงการระบาดของไวรัส COVID - 19 โดยการจัดการความรู้ การวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์เชิงชุมชนและสังคม สาระสำคัญของบทความ คือ แนวทางการขับเคลื่อนโครงการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์ ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ ขั้นตอนการวางแผน ขั้นตอนการขึ้นกำกับติดตาม ขั้นตอนประเมินผลและสะท้อนผลการดำเนินงานโครงการ มี 11 ขั้นตอนย่อย ประกอบด้วย 1) การวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย 2) การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการของเกษตรกร ผู้ประกอบการและชุมชน 3) การทบทวนวรรณกรรม 4) ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคมและชุมชน 5) การประชุมทีมนักวิจัยและตัวแทนเกษตรกร ผู้ประกอบการและชุมชน เพื่อเตรียมความพร้อมในการขับเคลื่อนโครงการ 6) การดำเนินจัดกิจกรรมตามแผนงานของโครงการ 7) การกำกับและติดตาม 8) การประเมินการดำเนินโครงการ 9) การสรุปผลการดำเนินโครงการ 10) การสะท้อนผลการดำเนินโครงการ และ 11) การส่งมอบผลการดำเนินโครงการต่อหน่วยงานในท้องถิ่น

คำสำคัญ : การบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์, เศรษฐกิจฐานราก, ยุคไวรัส COVID – 19

Abstract

The article aimed to propose guidelines in driving a participatory and achievement-oriented integration project to solve grassroot economic problems during COVID-19 pandemic by using knowledge management and research for community and society utilization. The essence of article was guidelines in driving a participatory and achievement-oriented integration project consisted of four main steps, namely planning, operation, follow-up, project evaluation and reflection. There were 11 sub-steps consisting of 1) the analysis of target groups; the study of current conditions, problems and needs of farmers, entrepreneurs and communities; 3) literature reviews; 4) building cooperation with government organizations, private sectors, civil society and communities; 5) meeting with researchers, the representatives of farmers, entrepreneurs and communities to prepare project driving; 6) the operation of activities according to the project plan; 7) follow-up;

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นพรัตน์ ชัยเรือง, Asst. Prof. Dr. Nopparat Chairueang, Asst. E-mail: nopparat_cha@nstru.ac.th

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นิตยารัตน์ คงนาลึก, Asst. Prof. Nittayarat Khongnaluk, E-mail: Nittayarat_Kho@nstru.ac.th

³ ดร.อรดา โอภาสรัตนกร³ Dr. Orada Opasrattanakorn, E-mail: orada_opa@nstru.ac.th

8) project evaluation; 9) project summary; 10) project reflection; and 11) the delivery of project results to local authorities.

Keywords: Achievement-oriented integration, Grassroot economics, COVID-19 pandemic

บทนำ

ปรากฏการณ์ ไวรัส COVID - 19 ส่งผลกระทบอย่างชัดเจนให้กับเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ รวมทั้งและจังหวัดนครศรีธรรมราช เช่น ภาคการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวชะลอการเดินทาง เกิดภาวะการว่างงานจากภาคอุตสาหกรรม วิกฤติอาหารที่อาจลุกลามถึงการขาดแคลน และวิกฤติทางสังคมแบบสังคมเมือง โดยเฉพาะคนยากจนที่ต้องทำงานหาเลี้ยงชีพเป็นรายวัน ซึ่งคนเหล่านี้จะต้องตกงาน สูญเสียรายได้ และส่งผลกระทบต่อทั้งเศรษฐกิจโลกโดยรวม (สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2563, 45) และตั้งแต่ปลายเดือนมีนาคม 2562 การจำกัดการเดินทางระหว่างจังหวัดและระหว่างประเทศ ลดการให้บริการ ขนส่งสาธารณะและการใช้มาตรการระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) ซึ่งล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อภาคเศรษฐกิจท่องเที่ยวทั้งสิ้น สำหรับจังหวัดนครศรีธรรมราชมียอดผู้ติดเชื้อจำนวนมาก ประชาชนได้รับผลกระทบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม การศึกษา เทคโนโลยีสารสนเทศ สุขภาพอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครศรีธรรมราช, 2564, 15) นอกจากนี้การแพร่ระบาดของไวรัส COVID - 19 ยังกระทบต่อการประกอบอาชีพและอัตราการว่างงานและสภาพทางด้านเศรษฐกิจโดยรวม ทั้งรายได้ลดลงการใช้จ่ายใช้สอยเพื่อการอุปโภค บริโภคสินค้าต่าง ๆ อยู่ในระดับลดลง ด้านเงินออมลดลง (วิเชียร มั่นแท้ และคณะ, 2564, 333) ดังนั้นผู้เขียนมีความคิดว่าการปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต การทำงานหรืออาชีพจึงเป็นทางเลือกที่มีความสำคัญและมีความเหมาะสมกับสภาพสังคมไทย การขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจฐานราก จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือ ทรัพยากรต่าง ๆ โดยเฉพาะทรัพยากรบุคคลและงบประมาณ รวมถึงองค์ความรู้ เทคโนโลยีและนวัตกรรม มาใช้ในการพัฒนาจำนวนมาก แนวคิดการบูรณาการจึงเป็นเครื่องมือมีความสำคัญและเป็นหัวใจของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและความมั่นคงในระดับชุมชนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ทุกกลุ่มอย่างจริงจัง ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม ตลอดจนหน่วยงานต่าง ๆ โดยการบูรณาการแผนงาน บูรณาการภารกิจร่วมกัน เพื่อร่วมกันหาแนวทางการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์ในการแก้ปัญหา และช่วยเหลือเกษตรกร ผู้ประกอบการและชุมชนนำไปแก้ปัญหาผลกระทบจากการแพร่ระบาดของไวรัส COVID - 19 โดยการจัดการความรู้ การถ่ายทอดเทคโนโลยีและนวัตกรรมสู่การพัฒนา

แนวทางการขับเคลื่อนโครงการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์

แนวคิดและทฤษฎีการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์

“บูรณาการ” (Integration) หมายถึง การรวมสิ่งต่าง ๆ ไว้ด้วยกันเพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิด หรือทำให้เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดหรือระบบ (Collins Corbulids English Language Dictionary, 1990, 23) ซึ่งจะเกิดขึ้นได้เมื่อมีปัจจัยสำคัญ 3 ประการ (Ansell & Gash, 2008, 543 - 571) ได้แก่ 1) เงื่อนไขก่อให้เกิดความร่วมมือ 2) การจัดโครงสร้างความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ และ 3) บทบาทผู้นำการสร้างความร่วมมือ ทั้งนี้ปัจจัยความสำเร็จของการบูรณาการการทำงานร่วมกัน ก็คือระดับขีดความสามารถในการประสานความร่วมมือ (Sullivan & Skelcher, 2002, 271) ขณะที่การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมเป็นการบริหารที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในองค์กรได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการองค์การ โดยร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจ ร่วมดำเนินการร่วมรับผิดชอบ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมประเมินผล ร่วมรับผลประโยชน์ เป็นต้น (รัตนฐาภรณ์ ธนโชติสุขสบาย, 2557, 214 - 218; พิณสุดา สิริ ธีรศรี, 2558, 44-45; สุภัททา

อินทศักดิ์, 2561, 27) การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดระดมความคิดทำให้เกิดความคิดเห็นที่หลากหลายสามารถแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำงาน ร่วมกันเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การมีส่วนร่วมทำให้เกิดการตัดสินใจมีคุณภาพและทำให้เกิดความพึงพอใจในการปฏิบัติงานมากขึ้นด้วย (นันทกิตติ แก้วกล้า, 2553, 16) กล่าวโดยสรุป การบูรณาการแบบมีส่วนร่วม คือ การดำเนินการภารกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันระหว่างหน่วยงานอย่างเป็นระบบและเชื่อมโยงสัมพันธ์กันสู่เป้าหมายมีองค์ประกอบ 3 ประการคือมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายชัดเจน มีกิจกรรมเป้าหมายรองรับวัตถุประสงค์และมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วม ทั้งนี้ผู้เขียนได้นำหลักการและแนวคิดของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากมาใช้ในการดำเนินการโครงการดังกล่าว โดยมีรายละเอียดตามที่จะนำเสนอต่อไป

หลักการและแนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก

“เศรษฐกิจฐานราก” คือ ระบบเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่นที่สามารถพึ่งตนเองภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มีการช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน เป็นระบบเศรษฐกิจที่เอื้อให้เกิดการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน ระบบเศรษฐกิจฐานรากจะต้องมีแนวทางของการพัฒนาและการจัดการโดยชุมชนท้องถิ่นให้ครบวงจรมากที่สุด (คณะอนุกรรมการยุทธศาสตร์เศรษฐกิจฐานราก, 2559, 48) เศรษฐกิจฐานรากจึงเป็นทางเลือกใหม่ของประเทศไทยในการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจทั้งนี้ผู้นำมีบทบาทที่ชัดเจนในการทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืน แต่ถ้าผู้นำชุมชนขาดการบริหารจัดการ ไม่ให้ความสำคัญต่อกระบวนการความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชน การพัฒนาย่อมไม่สำเร็จ ปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืนในสังคมได้ ประกอบด้วย 3 ด้าน 1) ด้านเศรษฐกิจ (Economy) 2) นิเวศวิทยา (Ecology) และ 3) มนุษย์ (Human) จะเห็นได้ว่าการพัฒนาที่ผ่านมาล้มเหลวเพราะไม่มีการพัฒนาแต่ละด้านให้เกิดความสมดุลและมีบูรณาการและเป็นองค์รวม ซึ่งจะต้องเน้นที่ตัวมนุษย์ให้เข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญในการบูรณาการ(ชลิตา ศรมณี, 2562, 46)

จากหลักการและแนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากดังกล่าว ผู้เขียนเสนอแนวคิดที่แนวทางการขับเคลื่อนโครงการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจฐานราก ต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบและทุกระดับ ได้แก่

1. กระบวนการขับเคลื่อนระดับกลุ่ม ชุมชน และตำบล ประกอบด้วย

1.1. สร้างความเข้าใจให้ชัดเจนเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากในพื้นที่เพื่อพัฒนาคน พัฒนาระบบบริหารจัดการและการทำงานร่วม โดยการสำรวจข้อมูลทั้งในระดับครัวเรือนและระดับกลุ่ม เพื่อการจัดทำระบบฐานข้อมูลทั้งในระดับ ครัวเรือนสมาชิก และระดับกลุ่มที่เป็นลายลักษณ์อักษร การนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์ศักยภาพ ปัญหา ทู่น ด้านต่าง ๆ ของชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีระบบข้อมูลและชุดความรู้ ศักยภาพของชุมชนที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ การจัดทำแผนชุมชนหรือแผนแม่บทชุมชน พัฒนาไปสู่การจัดทำแผนพัฒนาตำบลทุกมิติ และนำแผนไปปฏิบัติเพื่อการพัฒนาคน พัฒนาอาชีพ สวัสดิการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน

1.2. สร้างกลไกการทำงานในระดับตำบลให้เป็นกลไกการจัดการร่วม โดยการสร้างกลไกการจัดการร่วม ใช้สภาองค์กร ชุมชน เป็นกลไกกลางในการเชื่อมโยง ประสานงาน เป็นเวทีกลางของตำบล มีการประชุมอย่างต่อเนื่อง มีการวางแผนร่วมและจัดการร่วมกัน จัดตั้งหรือประสานให้เกิดศูนย์กลางการรวบรวม ผลผลิต-วัตถุดิบ การซื้อขาย กระจายสินค้า เชื่อมโยงการตลาดและเจรจาทางการค้าทั้งในระดับชุมชน ตำบลและจังหวัดโดยอาจใช้ระบบสหกรณ์ มีข้อมูลเพื่อสนับสนุนการพัฒนาระบบการผลิตและการตลาดของศูนย์กลางหรือสหกรณ์ สร้างกองทุนระดับตำบลที่เป็นนิติบุคคล และสร้างระบบการ

เชื่อมโยงเครือข่ายระดับตำบลมีเวทีเรียนรู้ สรุปบทเรียน และถอดความรู้จากการทำงานเพื่อยกระดับงานขยายผลงานในเชิงพื้นที่และนโยบาย

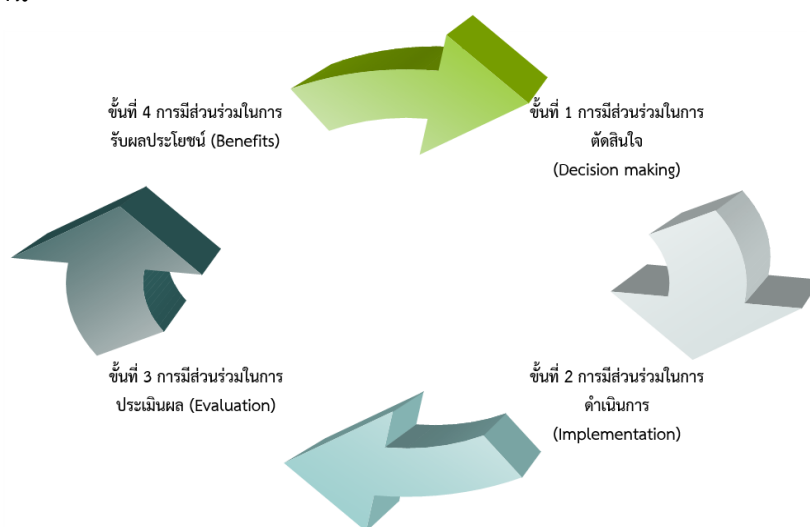
2. กระบวนการขับเคลื่อนระดับจังหวัด ประกอบด้วย

2.1. สร้างวาระการขับเคลื่อนเรื่องเศรษฐกิจฐานราก ที่เป็นความร่วมมือของขบวนจังหวัด ระหว่างขบวนภาคชุมชน ภาคประชาสังคมและภาคเอกชน เพื่อให้มีแผนพัฒนาระบบเศรษฐกิจฐานรากของจังหวัดซึ่งแผนอาจประกอบด้วยองค์ประกอบของแผนในระดับต่าง ๆ ได้แก่ แผนปฏิบัติการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของ ภาคชุมชนระดับจังหวัด แผนปฏิบัติการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากร่วมกับภาคชุมชน หน่วยงานภาครัฐระดับตำบล และ/หรือระดับอำเภอ แผนพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากระดับจังหวัดที่มาจากกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน และหน่วยงานภาครัฐที่ครอบคลุมในแต่ละประเด็นงาน

2.2. กำหนดกลไกการขับเคลื่อนในระดับจังหวัด โดยการสร้างกลไกร่วมในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจฐานรากในระดับจังหวัด ที่ประกอบด้วยภาคชุมชน ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ ภาคประชาสังคม สร้างกลไกร่วมในการบริหารจัดการสินค้าจากชุมชน ตำบล และกระจายสินค้าระหว่างชุมชน จังหวัด โดยเชื่อมกับภาคเอกชนเป็นศูนย์กระจายสินค้าที่ชุมชนเป็นเจ้าของ เชื่อมโยงงานขบวนในทุกประเด็นให้เป็นภาพรวมของจังหวัดสร้างเครือข่ายเชิงประเด็นที่เป็นเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน และสร้างระบบการจัดการบริหารและระบบข้อมูล

ดังนั้นกระบวนการและแนวทางการขับเคลื่อนการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์จะต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบและกลไกการดำเนินงานที่ชัดเจน มีการบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานทั้งภาครัฐภาคเอกชนอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม บนความฐานของปัญหาและความต้องการของชุมชน ซึ่งหลักการสำคัญของการขับเคลื่อนการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์ ผู้เขียนสรุปได้ 4 หลักการ ดังนี้

1. หลักการมีส่วนร่วม เป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกผู้ร่วมงาน ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทุกอย่างโดยร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมติดตามผล ร่วมประเมินผลรวมถึงร่วมกำหนด การมีส่วนร่วมโดยใช้การบริหารแบบมีส่วนร่วม ว่ามีประโยชน์ในการตัดสินใจได้ ช่วยปรับปรุงคุณภาพการตัดสินใจในองค์การให้ดีขึ้น การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงาน เกิดกำลังใจและความพอใจงาน การตัดสินใจที่ดีและมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีขั้นตอนของการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน ดังแผนภาพ 1 ดังนี้

แผนภาพ 1 หลักการและขั้นตอนการมีส่วนร่วมแบบมุ่งผลสัมฤทธิ์
จากแผนภาพ 1 มีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) กระบวนการของการตัดสินใจนั้น ประการแรกสุดที่จะต้องกระทำ คือการกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญร่วมกัน ของเกษตรกรและผู้ประกอบการกลุ่มเป้าหมายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน

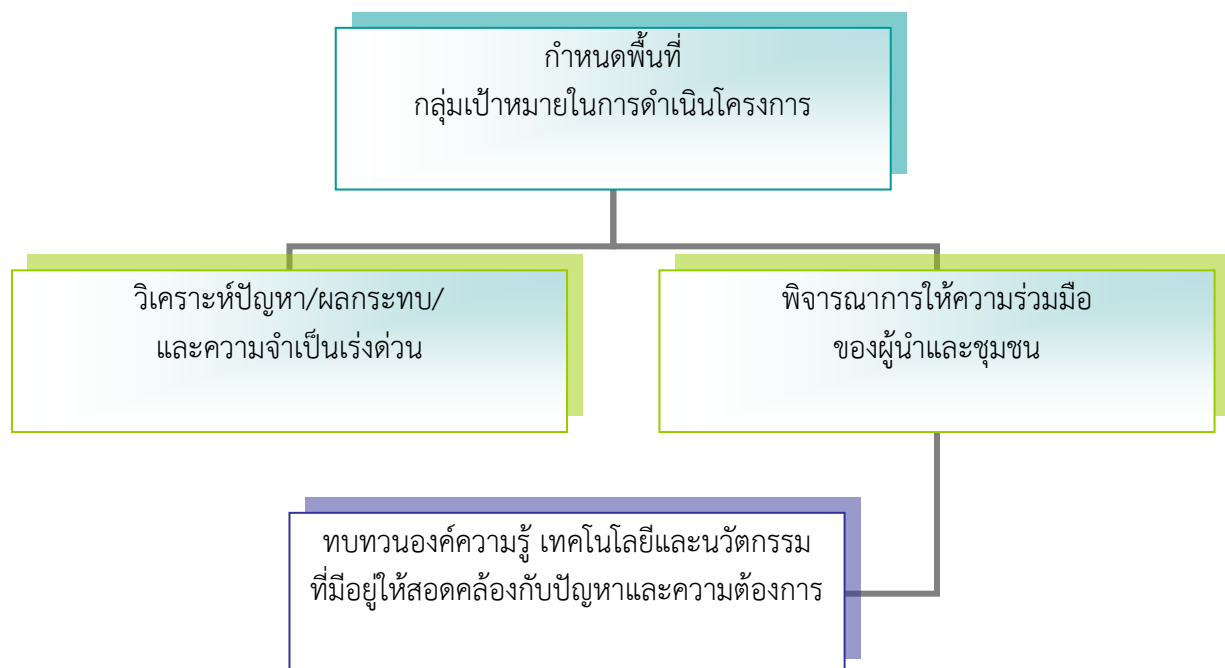
ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (Implementation) ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินนั้น จะได้มาจากคำถามที่ว่าใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารการประสานงาน และการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมประเมินผล (Evaluation) การมีส่วนร่วมประเมินผลนั้นสำคัญที่จะต้องสังเกตคือความเห็น (View) ความชอบ (Preferences) และความคาดหวัง (Expectation) ซึ่งจะมีอิทธิพล สามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ ภายในกลุ่มด้วยผลประโยชน์ของโครงการนี้

2. หลักการบูรณาการความร่วมมือ กล่าวคือ ในการดำเนินการสร้างอาชีพสร้างรายได้ สร้างคุณภาพชีวิตที่ดีเยี่ยมเป็นภารกิจของหน่วยงานที่ต่างกัน การดูแล ช่วยเหลือหรือสนับสนุน การบูรณาการจึงช่วย ประหยัดงบประมาณ ลดความซ้ำซ้อนและสามารถแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ

3. หลักความรับผิดชอบร่วม กล่าวคือ ผลการดำเนินงานโครงการย่อมมีผลกระทบต่อบุคคล และ/หรือกลุ่มบุคคล มีทั้งกลุ่มที่ได้ประโยชน์ กลุ่มที่ไม่ได้ประโยชน์หรือกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรง การดำเนินการขับเคลื่อนโครงการ ชุมชนควรกำหนดหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่ โดยมีกระบวนการ และกลไก ดังต่อไปนี้

แผนภาพ 2 การกำหนดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย

การดำเนินการกำหนดพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช สามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายตามสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ เพื่อให้เชื่อมโยงหรือสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพของเกษตรกรในชุมชน คือ 1) พื้นที่กลุ่มหรือ

ลุ่มน้ำซึ่งพื้นที่ดังกล่าวมีเกษตรกรประกอบอาชีพเกษตรพืชไร่ การปลูกข้าว และอาชีพทำประมง (น้ำจืดและน้ำเค็ม) โดยรวมเรียกว่าลุ่มน้ำปากพนัง และ 2) พื้นที่เทือกเขาหลวง ซึ่งสภาพพื้นที่เป็นพื้นที่สูง เกษตรกรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพปลูกพืชสวน เลี้ยงสัตว์และท่องเที่ยว เป็นต้น ดังนั้นการบูรณาการจึงต้องกำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละภาคส่วนให้ชัดเจน เพื่อลดความซ้ำซ้อน ช่วยให้การประสานงานมีประสิทธิภาพ และส่งเสริมความร่วมมือได้เป็นอย่างดี ดังตาราง 1

ตาราง 1 การกำหนดบทบาทและหน้าที่ความรับผิดชอบในการดำเนินการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์

หน่วยงาน/สถาบัน		บทบาทหน้าที่/ความรับผิดชอบ
1	หน่วยงานหลัก	1) สนับสนุนบุคลากรในการดำเนินโครงการ 2) ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการสร้างความร่วมมือและการบูรณาการ 3) ติดตามและสนับสนุนการดำเนินงานตามความเหมาะสม 4) อื่น ๆ ตามความเหมาะสม
2	หน่วยงานสนับสนุน	1) สนับสนุนผู้ทรงคุณวุฒิในการให้คำแนะนำและให้คำปรึกษาเชิงวิชาการ 2) สนับสนุนงบประมาณ 3) ประสานการดำเนินโครงการกับหน่วยงานภายนอก 4) อื่น ๆ ตามความเหมาะสม
3	หน่วยงานความร่วมมือ	1) สนับสนุนบุคลากรในการดำเนินโครงการ 2) ให้ข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลเชิงปฏิบัติการ 3) สนับสนุนห้องปฏิบัติการตามความเหมาะสม 4) อื่น ๆ ตามความเหมาะสม

การดำเนินการเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและสร้างความร่วมมือในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจฐานรากข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่าจะต้องสร้างระบบและกลไกการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการที่ชัดเจน กล่าวคือ ทุกภาคส่วนต้องนำประเด็นปัญหาและความต้องการของเกษตรกรและผู้ประกอบการในชุมชนบูรณาการกับพันธกิจของหน่วยงานลดความซ้ำซ้อนและใช้ทรัพยากรร่วมกันในการปฏิบัติงาน รวมถึงเครื่องมือที่สำคัญที่นำไปสู่การแก้ปัญหาที่แท้จริงและยั่งยืน คือองค์ความรู้และนวัตกรรมต่าง ๆ ดังที่จะกล่าวในประเด็นต่อไป

การจัดการความรู้และการวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์เชิงชุมชนและสังคม

การจัดการความรู้ (Knowledge Management) คือ การรวบรวมองค์ความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ในตัวบุคคล เอกสาร องค์กร หรือชุมชน มาจัดระเบียบและพัฒนาให้เป็นระบบ เพื่อให้ทุกคนสามารถเข้าถึงความรู้การจัดการความรู้จึงเป็นเครื่องมือเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายองค์การ ชุมชน หมู่คณะ ที่มีความเอื้ออาทรต่อกัน(เจษฎา นกน้อย, 2552, 2-4) การจัดการความรู้ยังเป็นกระบวนการอย่างเป็นระบบในการแสวงหาความรู้การแสวงหาความรู้หรือนวัตกรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานอันจะก่อให้เกิดการแบ่งปันและถ่ายโอนความรู้ เพื่อให้เกิดการแพร่กระจายและไหลเวียนกันทั่วทั้งองค์การ การจัดการความรู้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบัน การจัดการความรู้เป็นการพัฒนาคนและพัฒนาองค์การ ช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการตัดสินใจและวางแผนดำเนินงานให้รวดเร็วและดีขึ้น ช่วยสนับสนุนการตัดสินใจเมื่อพบข้อผิดพลาดจากการปฏิบัติงานและสามารถหาวิธีแก้ไขได้ทันท่วงทีเพื่อการสร้างสรรค์ ดังนั้นการจัดการความรู้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อองค์การ (พรธิดา วิเชียรปัญญา, 2547, 41) การจัดการความรู้ต้องผ่านกระบวนการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างการรวบรวม การแลกเปลี่ยนและการใช้ความรู้ เพื่อให้ทุกคน

ในองค์การสามารถเข้าถึงความรู้ และพัฒนาตนเองให้เป็นผู้รู้ อันจะส่งผลให้องค์การมีความสามารถในการแข่งขันสูงสุด

อย่างไรก็ตามผู้เขียนเห็นว่าการจัดการความรู้ควรดำเนินการให้เป็นระบบ มีระเบียบปฏิบัติ มีขั้นตอนและกระบวนการที่ชัดเจนและต่อเนื่อง มีการบูรณาการระหว่างหน่วยงาน เพื่อลดความซ้ำซ้อนและสร้างพลังความร่วมมือในการแก้ปัญหาและพัฒนา เกษตรกร ผู้ประกอบการ ชุมชนและท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ การศึกษาและรวบรวมองค์ความรู้ที่เป็นความรู้ชัดแจ้ง การรวบรวมองค์ความรู้จากประสบการณ์ของแต่ละบุคคลเพื่อนำมารวบรวมเป็นชุดความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคลในองค์การเพื่อรวบรวมและถอดองค์ความรู้มาจัดเป็นระบบหมวดหมู่ การถ่ายทอดองค์ความรู้ซึ่งกันและกัน การแสวงหาความรู้ใหม่ด้วยวิธีการวิเคราะห์ วิจัย การสร้างนวัตกรรม และการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ความรู้ ทั้งนี้การจัดการความรู้ภายในองค์การโดยทั่วไปผู้เขียนประมวลได้ 7 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การบ่งชี้ความรู้ 2) การสร้างและแสวงหาความรู้ 3) การจัดความรู้ให้เป็นระบบ 4) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ 5) การเข้าถึงความรู้ เป็นการทำให้ผู้ใช้ความรู้เข้าถึง 6) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ 7) การเรียนรู้ (สำนักงานข้าราชการพลเรือนและสถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ, 2549, 25-31)

ดังนั้นเพื่อให้การขับเคลื่อนโครงการข้างต้นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ หัวหน้าโครงการควรจัดทำระบบและกลไกหรือขั้นตอนการดำเนินงาน กิจกรรมระยะเวลา และกำหนดผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรมให้ชัดเจน โดยคำนึงถึง 5 หลักการสำคัญ ได้แก่ 1) การกำหนดความรู้หลักที่จำเป็นและสำคัญต่องาน รวมถึงการเสาะหาความรู้ที่ต้องการ 2) การปรับปรุง ดัดแปลง พัฒนาหรือสร้างความรู้บางส่วนให้เหมาะกับการใช้งาน 3) การประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการงาน 4) การนำประสบการณ์การทำงานมาประยุกต์ใช้ และ 5) การจัดบันทึกภูมิความรู้และแก่นความรู้ ซึ่งในบทความนี้ผู้เขียนเสนอแนวทางการบูรณาการความร่วมมือเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจฐานรากในช่วงการแพร่ระบาดของไวรัส COVID - 19 โดยใช้การจัดการความรู้และการวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์เชิงชุมชนและสังคมอย่างเป็นกระบวนการและขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้ววางแผน (Plan)

1.1. ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ โดยการการศึกษาผลกระทบจากการแพร่ระบาดของไวรัส โควิด 19 (COVID - 19) ต่อชุมชนในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย ในมิติ 4 มิติ ประกอบด้วย การสร้างอาชีพอาชีพ การสร้างรายได้ การสร้างคุณภาพชีวิตที่ดี และการสร้างการมีส่วนร่วม

1.2 การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาและพัฒนาโดยกำหนด จากหลักเกณฑ์ ดังนี้ 1) อาชีพที่มีผลกระทบกับกลุ่มเป้าหมายจำนวนมาก 2) กลุ่มอาชีพที่ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของไวรัส COVID - 19 3) กลุ่มอาชีพที่คณะนักวิจัยมีองค์ความรู้และเทคโนโลยีอยู่ในระดับที่สามารถพัฒนาได้ 4) กลุ่มอาชีพที่ผู้นำให้ความสนใจและให้ความร่วมมือ และ 5) ผู้นำชุมชนให้ความสนใจและให้ความร่วมมือ โดยมีการกำหนดพื้นที่กลุ่มเป้าหมายในการพัฒนา คณะนักวิจัย ได้กำหนดหลักเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือก ดังนี้ (1) วิเคราะห์ระดับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของไวรัส COVID - 19 (2) วิเคราะห์ความจำเป็นเร่งด่วน และ (3) พิจารณาการให้ความร่วมมือในการร่วมพัฒนาของผู้นำและชุมชน

2. การทบทวนวรรณกรรม

เป็นวิธีการที่จะช่วยให้ได้ข้อค้นพบ/ความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการทบทวนที่มีคุณภาพขึ้นอยู่กับ การเข้าถึงแหล่งข้อมูลที่ดี และวิธีการที่ใช้ในการทบทวนวรรณกรรม ทบทวนวรรณกรรมมีหลากหลาย ซึ่งจะนำเสนออย่างเป็นระบบ (Systematic review) เริ่มจากการกำหนด เรื่องที่จะทบทวนวรรณกรรมให้ชัดเจนตั้งกฎเกณฑ์การทบทวนวรรณกรรมว่าจะหาข้อมูลด้วยวิธีการใดจากฐานข้อมูลใด คัดเลือกรายงานวิจัยที่เหมาะสมตามเกณฑ์ที่เกิดความน่าเชื่อถือในงานวิจัยกำหนดเพื่อให้ และสรุปผลที่ได้จาก

การค้นคว้าโดยอาศัยหลักฐานความรู้ที่ผ่านการทดลองใช้มาแล้ว ซึ่งเป็นที่ยอมรับและหลักฐานอ้างอิงว่ามีประสิทธิภาพ ได้ผลลัพธ์ที่ดี ตัวอย่างขั้นตอน การทบทวนวรรณกรรมเพื่อขับเคลื่อนการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจฐานรากยุคไวรัส COVID - 19 โดยการจัดการความรู้ การวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์เชิงชุมชนและสังคม อย่างเป็นระบบประกอบด้วย 1) การกำหนดวัตถุประสงค์ในการดำเนินการโครงการ 2) กำหนดเป้าหมายในการดำเนินการ 3) กำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย 4) กำหนดเกณฑ์ในการวิเคราะห์และประเมินผลโครงการ ได้แก่ (1) การสร้างอาชีพ (2) การสร้างรายได้ (3) การสร้างคุณภาพชีวิตที่ดี และ (4) การสร้างการมีส่วนร่วม 5) ส่งเสริมและประสานการบูรณาการ โดยการส่งเสริมและประสานหน่วยงานของหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และชุมชน ในการแก้ปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก โดยการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมและมุ่งผลสัมฤทธิ์

3. ขั้นตอนการดำเนินการ (DO)

ในการดำเนินการขับเคลื่อนโครงการ มีกระบวนการหรือขั้นตอน ดังนี้

3.1 ออกแบบการถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยีและนวัตกรรมสู่ชุมชน โดยการ 1) กำหนดกรอบและประเด็นในการจัดการความรู้ การวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์เชิงชุมชน และสังคม 2) การศึกษาปัญหาและความต้องการของกลุ่มเป้าหมายเชิงลึก และ 3) การวิเคราะห์เชิงประเด็นในการจัดการความรู้ เทคโนโลยีและนวัตกรรมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจชุมชน

3.2 กำหนดเป้าหมายและตัวชี้วัดการดำเนินโครงการ ได้แก่ 1) มีอาชีพและรายได้ที่มั่นคง 2) สมาชิกครัวเรือนในวัยทำงานมีงานทำ 3) คนในครอบครัวมีสุขภาพแข็งแรง และ 4) ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตวิถีการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม

3.3 ประชุมเชิงปฏิบัติการระหว่างนักวิจัย หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เกษตรกรและผู้ประกอบการกลุ่มเป้าหมายในการร่วมพัฒนาโจทย์วิจัยและนวัตกรรมเพื่อการพัฒนา

3.4 จัดประชุมคณะนักวิจัยเตรียมความพร้อมในการขับเคลื่อนโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุน

3.5 ชี้นำเสนอโครงการต่อหน่วยงานสนับสนุนทุน โดยเขียนโครงการตามที่อยู่แบบไว้รวมทั้งการปรับปรุงโครงการตามข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิและหน่วยงานสนับสนุนทุนในการวิจัยเพื่อถ่ายทอดการจัดเวทีสร้างความรู้ความเข้าใจกับประชาคมและกลุ่มเป้าหมาย

3.6 วางแผนถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรมสู่ชุมชน

3.6.1 ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เกษตรกรและผู้ประกอบการกลุ่มเป้าหมายเพื่อดำเนินโครงการถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรม

3.6.2 จัดทำแผนและปฏิทินในการดำเนินโครงการเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรม แก่เกษตรกร และผู้ประกอบการกลุ่มเป้าหมาย

3.7. ถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยีและนวัตกรรม

3.7.1 ประสานและสร้างความเข้าใจเรื่องวัตถุประสงค์ เป้าหมายและแนวการดำเนินโครงการ

3.7.2 ดำเนินโครงการและจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรมเพื่อการใช้ประโยชน์เชิงชุมชนและสังคมไปยังพื้นที่กลุ่มเป้าหมายที่กำหนด

4. ขั้นตอนการติดตามและการประเมินโครงการ (Check)

4.1 การติดตามและประเมินโครงการ การจัดการความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจชุมชนเชิงพื้นที่ยุคไวรัส COVID - 19 ทุกโครงการที่ได้รับการสนับสนุน ได้แก่ 1) การแต่งตั้งคณะกรรมการในการติดตามและประเมิน 2) กำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมายและตัวชี้วัด

ในการติดตามและประเมิน 3) การพัฒนาเครื่องมือในการติดตามและประเมิน 4) ลงพื้นที่ตรวจสอบและติดตามการดำเนินโครงการ และ 5) จัดประชุมรายงานความก้าวหน้าในการทำโครงการ

4.2 การประเมินผลการดำเนินโครงการ การดำเนินโครงการผู้วิจัยและคณะได้ดำเนินโครงการ ได้แก่ การจัดทำหลักเกณฑ์และแนวทางการประเมินโครงการให้ครอบคลุม 4 มิติ คือ การสร้างอาชีพ การสร้างรายได้ การสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีและการสร้างการมีส่วนร่วม 2) การพัฒนาเครื่องมือในการประเมินโครงการ 3) การประเมินโครงการทุกโครงการย่อยโดยคณะกรรมการ และ 4) โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

4.3 สรุปและรายงานผลการดำเนินโครงการ โดยดำเนินการดังนี้

4.3.1 จัดประชุมสรุปผลการดำเนินโครงการวิจัยทุกโครงการที่ได้รับการสนับสนุน

4.3.2 รายงานสรุปโครงการวิจัยต่อแหล่งทุนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

5. ขั้นการปรับปรุงและพัฒนา (Act)

5.1. การจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนและต่อยอดในพื้นที่

5.1.1 จัดเวทีเสนอผลงานต่อชุมชนเพื่อรับฟังผลสะท้อนและผลกระทบของโครงการ

5.1.2 การปรับปรุงและพัฒนาโครงการเพื่อการขยายศักยภาพและเครือข่ายในอนาคต

6. ขั้นการสะท้อนผลการดำเนินโครงการ (Reflection)

6.1. การประชุมคณะนักวิจัยเพื่อการจัดการความรู้โดยการถอดบทเรียนจากผลการดำเนินโครงการในมิติของความสำเร็จ ปัญหา อุปสรรคและแนวทางการพัฒนาเพื่อการขยายศักยภาพและเครือข่ายในอนาคต ตลอดจนต่อยอดองค์ความรู้สู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

6.2 ส่งมอบคู่มือ ชุดความรู้และรายงานผลการดำเนินโครงการให้กับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

บทสรุป

การบูรณาการเป็นการดำเนินการภารกิจร่วมกันของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคม รวมถึงชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของไวรัส COVID-19 มุ่งเน้นให้ทุกส่วนงานให้ความร่วมมือ สนับสนุนและส่งเสริมการดำเนินโครงการ เน้นการช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ประกอบการมีความรู้และความเข้าใจในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ภายใต้หลักการสำคัญ ได้แก่ หลักการมีส่วนร่วม หลักการบูรณาการ หลักของความรับผิดชอบ โดยการนำองค์ความรู้และนวัตกรรมที่มีอยู่ไปสู่การถ่ายทอดให้กับเกษตรกรและผู้ประกอบการกลุ่มเป้าหมายในชุมชน เพื่อให้สามารถเพิ่มรายได้ สร้างอาชีพ มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ทั้งนี้ได้ประยุกต์แนวความคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากมาประยุกต์ใช้ในการขับเคลื่อน ตลอดจนการสร้างกลไกและระบบการประสานและการบูรณาการเพื่อการต่อยอดของหน่วยงานในระดับท้องถิ่นอย่างครบวงจร ได้แก่ 1) การวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย 2) การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการของเกษตรกร ผู้ประกอบการและชุมชน 3) การทบทวนวรรณกรรม 4) ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของหน่วยงาน ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคมและชุมชน 5) การประชุมทีมนักวิจัยและตัวแทนเกษตรกร ผู้ประกอบการและชุมชน เพื่อเตรียมความพร้อมในการขับเคลื่อนโครงการ 6) การดำเนินจัดกิจกรรมตามแผนงานของโครงการ 7) การกำกับและติดตาม 8) การประเมินการดำเนินโครงการ 9) การสรุปผลการดำเนินโครงการ 10) การสะท้อนผลการดำเนินโครงการ และ 11) การส่งมอบผลการดำเนินโครงการต่อหน่วยงานในท้องถิ่นต่อหน่วยงานท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- เจษฎา นกน้อย . (2552). *การจัดการความหลากหลายในองค์กร: ตัวแบบทางด้านทรัพยากรมนุษย์เพื่อความเท่าเทียมกันของผู้มีอัตลักษณ์หลากหลายทางเพศ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คณะอนุกรรมการยุทธศาสตร์เศรษฐกิจฐานราก. (2559). *คู่มือการส่งเสริมการพัฒนา “ระบบเศรษฐกิจฐานราก”*. กรุงเทพฯ: สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชนและสำนักสื่อสารการพัฒนาสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
- ชลิดา ศรมณี. (2561). *เอกสารประกอบการบรรยายกระบวนการวิจัยช่วยและแนวคิดเชิงทฤษฎีรัฐประศาสนศาสตร์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชลิดา ศรมณี. (2562). *เอกสารประกอบการบรรยายกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, โครงการรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต.
- นันทกิตติ แก้วกล้า. (2553) การมีส่วนร่วมของครูผู้สอนในการบริหารงานวิชาการในโรงเรียนเขตตำบลท่ากระดานสังกัด สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาระยอง เขต 1, สารนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, ชลบุรี: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พรธิดา วิเชียรปัญญา. (2547). *การจัดการความรู้*. กรุงเทพฯ: ธรรมการพิมพ์.
- พินสุตา สิริธรรี. (2558). *แก่นการจัดการศึกษา ชุดโครงการการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม : การศึกษาเพื่อสุขภาวะเด็กและเยาวชน*. กรุงเทพฯ: DPU Cool print มหาวิทยาลัยธุรกิจ บัณฑิตย
- รัตนฐาภัทร์ ธนโชติสุขสบาย. (2557). *ทักษะทางวิทยาศาสตร์ของผู้บริหารที่ส่งผลต่อการ บริหารแบบมีส่วนร่วมในโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วันชัย มีชาติ. (2556). *พฤติกรรมกรรมการบริหารองค์การสาธารณะ (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิเชียร มั่นแท้ และคณะ. (2564). ผลกระทบและการปรับตัวของประชาชนในสถานการณ์การแพร่ระบาดของของโรคโควิด-19 จังหวัดนครศรีธรรมราช. *วารสารมหาจุฬานาครธรรมศ.* 8 (11), พฤศจิกายน 2564.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2559). *คู่มือการส่งเสริมพัฒนาระบบเศรษฐกิจฐานราก*. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
- สุภัททา อินทรศักดิ์. (2561). *การนำเสนอรูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ*. วิทยานิพนธ์ กศ.ด. (การบริหารการศึกษา). พระนครศรีอยุธยา: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- สำนักงานข้าราชการพลเรือนและสถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ. (2549). *คู่มือการจัดทำแผนการจัดการความรู้*. กรุงเทพฯ:สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ.
- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครศรีธรรมราช. (2564). *สถานการณ์จังหวัดนครศรีธรรมราช*. จาก <https://www.nakhonsihealth.org/>, เมื่อ 5 สิงหาคม 2564.
- Austin, J. & Seitanidi, M. (2011). *Social Enterprise No 32: Value Creation in Business – Nonprofit Collaboration*. September 26, 2011.
- Bruce, E. (2010). *Navigating: A Grounded Theory Study of How School Administrators Prepare to Lead*. (Dissertation Doctor of Education). Fielding Graduate University.
- Jittima Akkarathitipong. (2013). *Human Resource Development*. Phra Nakhon Si Ayutthaya: Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University Press.
- Spitz, G. & Geffen, M. V. (2016). *Cross-Sector Partnerships for Sustainable Development*, Kaleidos Research.